

В. КУЧЕР, Г. СТЕФАНЮК

Окупаційний режим в дистрикті "Галичина"

Керівництво Німеччини напередодні Другої світової війни не виробило чітких підходів до організації влади на територіях, які передбачалося завоювати під час "походу на Схід". Так, доля Східної Галичини була вирішена А. Гітлером 16 липня 1941 р. під час наради за участю райхсміністра А. Розенберга, шефа райхсканцелярії націонал-соціалістичної партії М. Бормана. Обґрунтовуючи необхідність поділу українських земель, А. Гітлер вказав, що колишня "австрійська Галичина повинна стати областю німецького Райху". Потім він подав на обговорення питання про доцільність приєднання Східної Галичини до Генерального губернаторства. "Після обміну думками, — було занотовано у стенограмі наради, — фюрер вирішив не передавати цієї частини Генеральному губернаторству, а лише підпорядкувати її за сумісництвом райхсміністрові Г. Франку"¹.

17 липня 1941 р. з'явився наказ А. Гітлера про перехід управління Східною Галичиною до генерал-губернатора Г. Франка².

Однак погляди керівної верхівки Райху в цьому питанні частково розходились. Зокрема, райхсміністр східних окупованих територій А. Розенберг визнав помилковим те, що райони навколо Львова підпорядковувалися адміністративному керівництву Генерального губернаторства, яке було створене Німеччиною 12 жовтня 1939 р. на території Польщі як колонія з тоталітарним устроєм (слід зазначити, що Генеральне губернаторство складалося з чотирьох територіально-адміністративних одиниць — дистриктів: Краківського, Люблінського, Радомського і Варшавського. Українські етнічні землі — Холмщина, Підляшшя, Засяння і Лемківщина — ввійшли до Краківського дистрикту). Він наголошував на потребі надати Україні переваги аж до створення тут незалежної держави. В Україні, на думку А. Розенберга, необхідно "звернути увагу на культурний аспект, треба розбудити історичну свідомість українців". Він вважав, що "в Україні повинні бути здійснені певні заходи, аж до відновлення самостійності"³.

Потрібно сказати, що наміри А. Розенберга, навіть висловлені з тактичних міркувань, схилити українців на свій бік, не знайшли підтримки з боку А. Гітлера та його найближчого оточення. Вони планували для всіх країн європейського Сходу нещадний окупаційний режим, цілковито ігноруючи прагнення народів до самостійності та незалежності.

Ігноруючи аргументи А. Розенберга, А. Гітлер продовжував розглядати Східну Галичину лише як колишню австрійську провінцію. На підставі його декретів від 17 та 22 липня 1941 р. і розпорядження Г. Франка, 1 серпня того ж року Галичина як п'ятий дистрикт офіційно була приєднана до Генеральної Губернії⁴.

Військово-поліційний терор, влаштований гітлерівцями на окупованих територіях, дуже швидко розвіяв ілюзії тих українців, які сподівалися здобути від нового переможця кращої долі в державному, політичному, господарському і культурному житті. Встановлення так званого нового порядку супроводжувалося каральними акціями проти мирного населення передусім інтелігенції. В підтвердження повного ігнорування державницьких устремлінь українців був брутально розігнаний уряд Я. Стецька, а його члени заарештовані. Проте А. Гітлер і не приховував, що "Схід мусить бути поставлений на службу Європі. Про державно-правову сторінку говоритиметься пізніше, по закінченні війни"⁵.

З огляду на географічне та історичне становище, Галичина розглядалася німцями не як окупована територія, а як регіон, безпосередньо підпорядкований Райху, а в майбутньому — його складова частина. Саме це визначало дещо відмінне ставлення німецької влади до цієї території. Як згадував у своїх мемуарах голова Українського крайового комітету у Львові К. Паньківський, те, що Галичина була колись частиною Австрійської держави, відіграло певну роль у питанні визначення німцями Галичини та галицьких українців. Участь багатьох німців у лавах Галицької армії в 1918—1920 рр., таких, як колишній підполковник УГА А. Бізанц, колишній сотник УГА професор Г. Кох, також мала своє значення. Згадка про ті часи позитивно підкреслювалася окремими німецькими керівниками, починаючи від губернатора. Тому при всіх труднощах життя, українці як національна спільнота відчували внаслідок цього дещо краще ставлення з боку влади⁶. Від них вимагалось насамперед не порушувати громадського спокою та вчасно здавати контингент (продовольчий податок). На цьому постійно наголошували у своїх виступах та розпорядженнях губернатори Ляш та Франк.

У Галичині, на відміну від інших окупованих територій, українці становили переважну більшість — 70 % населення (приблизно 5 млн осіб). За даними перепису, проведеного німецькою владою на початку жовтня 1941 р., тільки у Станіславі проживало 58 тис. осіб, з них: 26 тис. євреїв, 20 тис. поляків і лише 10 тис. українців та 260 німців (перед початком війни в місті проживало 80 тис. осіб)⁷. В п'яти повітах Станіславської округи проживало 482 330 осіб, а саме: в Галицькому — 107 271, Станіславському — 95 139, Делятинському — 53 817, Надвірнянському — 100 447, Рогатинському — 107 271. За національним складом 76,8 % становили українці, 13,2 % — поляки, 8,3 % — євреї, 1,3 % — німці, 0,4 % — особи інших національностей⁸.

У політиці Третього Райху щодо мешканців Галичини української та польської національностей важко прослідкувати якусь єдину чітку лінію. Характерною ознакою цієї політики було позбавлення і перших, і других громадянських прав. Надання переваги полякам проти українців і українцям проти поляків в окремих сферах життя стало закономірним наслідком здійснюваного нацистами принципу "поділяй і владарюй".

Зовсім по іншому, ніж до українців та поляків, німці ставилися до єврейського населення Галичини. В директиві верховного командування Вермахту від 12 вересня 1941 р. вказувалося, що "боротьба проти більшовизму вимагає нещадних і енергійних дій, насамперед проти євреїв, котрі є головними носіями більшовизму"⁹.

У липні—вересні 1941 р. та й пізніше німецькі айнзацкоманди провели масові страти євреїв у великих містах України, а також у Львові. Роль катализатора для українського населення відіграло винищення в'язнів, причетним до якого вважали єврейських колаборантів. Видатні українські діячі на чолі з митрополитом А. Шептицьким виступили проти винищування німцями євреїв. Такі заяви були проявом великої мужності. Українські монастирі, звичайні громадяни, незважаючи на смертельну небезпеку, переховували євреїв, рятуючи їх від розправи гестапо. Вже у 1943 р. у лавах УПА з'явилися євреї, не лише лікарі та фармацевти, а й рядові бійці.

Німці, як і “совіти”, також практикували винагороду кількома пляшками горілки господарів, сільських і волосних старост за виконання плану контингенту. Різниця між нацистами і більшовиками полягала тільки в тому, що ні військові, ні цивільні німецькі чиновники не дозволяли собі так часто випивати у робочий час, особливо під час перевірок по селах, як це робили радянсько-партійні чиновники¹⁰.

Діяльність громадських інституцій

У червні 1941 р., після нападу Німеччини на СРСР, керівництво ОУН(Б) поставило собі за мету створення всеукраїнського представницького органу, куди б увійшли всі українські політичні партії та організації і який би виконував консолідуючу роль серед патріотичних сил українства¹¹. Це важливе завдання покладалося на утворений 21—22 червня 1941 р. на з'їзді Української політичної еміграції у Кракові Український національний комітет (УНК). До складу комітету увійшли представники всіх політичних сил за винятком ОУН(М), які відмовилися від участі, оскільки вважали себе “єдиними носіями і представниками української політики”. Головою УНК був обраний В. Петрів, першим заступником — В. Горбовий, другим — В. Андріївський, секретарями — С. Шухевич і В. Мудрий. УНК видав “Маніфест напередодні війни”, в якому заявив, що український народ є єдиним законним власником території, на якій живе, і що воля народу може бути виражена тільки у формі власної держави. Висловлювалися сподівання на відновлення української державницької традиції.

Більшість українських громадських та релігійних інституцій вітала проголошення Акту 30 червня 1941 р. про відродження національної державності. Українські церкви — Греко-католицька і Православна — не тільки визнали рішення Національних зборів, а й закликали український народ об'єднатися навколо Державного Правління і працювати задля розбудови української державності. Зокрема, митрополит А. Шептицький 1 липня 1941 р. видав пастирський лист з нагоди відновлення Української держави¹².

Акт 30 червня підтримали майже всі впливові українські суспільно-політичні об'єднання та партії, українське духовенство. Так, 2 липня 1941 р. “Акт” визнав Український національний комітет, рішення якого було опубліковане 3 липня в першому номері його друкованого органу — “Бюлетня”. За словами голови УНК В. Горбового, він 2 липня “направив канцлерові німецького Райху дипломатичну ноту. Там був виразно відзначений зміст цього Маніфесту, що господарем української землі буде український народ у своїй самостійній

державі... Копію цього Маніфесту я особисто вручив начальникові Служби Безпеки Генерального губернаторства, штандартенфюререві Гаймові, а копію Маніфесту переслав генеральному губернаторові Г. Франкові"¹³. Однак, замість відповіді, генерал-губернатор заборонив діяльність УНК.

Позитивно сприйняли проголошення Акту й члени Українського центрального комітету (УЦК), який очолював В. Кубійович. За словами заступника голови УЦК В. Андрієвського, проф. В. Кубійович особисто їздив до Львова, щоб на власні очі пересвідчитися у правдивості події, а повернувшись до Кракова, підтвердив вагомність цього факту.

Активну позицію продемонструвала й українська спільнота Галичини, Волині, Поділля, Полісся. Так, жителі Підгаєцького повіту Тернопільщини у своєму зверненні, яке підписали більше 450 осіб, висловлювали впевненість, що український народ буде самостійним, що "єдність і солідарність усіх суспільних верств української нації дасть можливість розвинути всі її творчі сили"¹⁴. У звіті з північно-західних українських земель до Проводу ОУН(Б) від 27 липня 1941 р. повідомлялося про багатотисячні демонстрації українського населення на підтримку відновлення української державності, організації, яка, згідно з даними, мала в краї приблизно 1000 осередків, 7000 членів та 80 % прихильників серед населення¹⁵.

Тим часом у Галичині формувалися органи місцевого управління, які протягом певного періоду були визнані військовою німецькою й угорською владою. Уряд, затверджений 5 липня 1941 р., мав такий склад: Я. Стецько — голова; М. Панчишин — перший заступник голови і міністр здоров'я, Л. Ребет — другий заступник голови, ген. П. Петрів — оборона, В. Лисий — внутрішні справи, М. Лебедь — державна безпека, В. Стахів — закордонні справи, Ю. Федусевич — судівництво, Є. Храпливий — сільське господарство, І. Ольховий — фінансовий, П. П'ясецький — лісництво, В. Радзикович — освіта і віровизнання, О. Гай-Головко — інформація та пропаганда, І. Климів-Легенда — політична координація, Н. Мороз — пошта і телеграф, М. Росляк — державна канцелярія. Крім того, було призначено заступників міністрів та державних секретарів¹⁶.

Активно відбувалося формування обласних, повітових та сільських органів влади. Серед чотирьох обласних правлінь (Дрогобицького, Львівського, Станіславівського, Тернопільського) головна роль відводилася Львівському, яке мало показати приклад державотворення для інших. Головою Львівського обласного правління 2 липня Тимчасове правління призначило О. Марітчака. Загалом, на території Галичини "українське населення беззастережно стануло по стороні ОУН і організованої державної адміністрації, висловлюючи в масових всенародних маніфестаціях послух і довір'я українській владі й Краєвому Урядові та його голові п. Я. Стецькові"¹⁷.

Але спробам відродження української державності було швидко покладено край. Через кілька днів було заарештовано низку українських діячів у Німеччині та Генеральному губернаторстві, а також заборонено проведення будь-якої політичної діяльності.

Рішучі кроки німецьких властей, що виключали будь-який політичний компонент у діяльності громадських об'єднань, змусили останні зосередити зусил-

ля на культурно-освітній, виховній, добродійній та економічній роботі. Для цього в Галичині існували порівняно сприятливі умови, зокрема менш жорсткий, аніж в інших окупаційних адміністративно-територіальних утвореннях, режим.

Всупереч намірам гітлерівців українські суспільно-політичні об'єднання взялися розбудовувати національне, культурне й господарське життя. Для налагодження цієї роботи утворювались українські комітети, що взяли на себе функції захисту інтересів населення перед німецькою владою, надання матеріальної допомоги біженцям і полоненим, організацію освітньої та культурної діяльності. Оскільки комітети створювались у різних куточках західноукраїнських земель, необхідно було скоординувати їх роботу. ОУН подала пропозицію створити єдину суспільно-політичну організацію українців під назвою “Українське національне об'єднання” (УНО), що спрямовувала б культурно-освітню та господарську роботу в єдине русло. Існуючі локальні комітети стали тоді осередками цієї центральної організації.

Не чекаючи формального затвердження німецькою владою, УНО почало вирішувати актуальні поточні питання політичного, господарського, церковного і наукового життя краю. Об'єднання займалося пошуком роботи для біженців, проблемами виселенців, справами шкільництва, відновленням діяльності читалень “Просвіти” тощо. Однак об'єднання так і не було юридично затверджене німецькою владою¹⁸.

Під керівництвом окружного (міського) старости створювались допоміжні комітети. Планувалося, що це мали бути окремі, не пов'язані між собою установи по округах, без організації керівної структури, залежні від німецької влади. Адміністративно вони підпорядковувалися староствам, а по національній лінії — безпосередньо своєму центральному комітетові у Кракові (у Галичині назва “допоміжні комітети” не прижилася — тут вони називалися “окружні комітети”). Їх діяльність мав контролювати очолюваний В. Кубійовичем Український центральний комітет (УЦК) у Кракові, який став координаційним центром українського соціально-культурного життя в межах, дозволених керівництвом Генерального губернаторства.

Структура УЦК включала провід, в якому, крім голови, його заступника та секретаря, було ще шість членів — керівників відділів, а саме: організаційного і фінансового, суспільної опіки, господарського, опіки над молоддю, культурної праці, шкільних справ.

Замість ліквідованих українських органів самоуправління, з ініціативи УЦК в дистрикті “Галичина” були створені його окремі представництва на чолі з Українським крайовим комітетом (УКК), які стали допоміжними органами у співпраці з німецькими адміністраціями на місцях. Невдовзі по всій території дистрикту були створені в межах округу окружні комітети, в повітах — повітові, районні, волосні, а в селах УКК представляли “мужі довір'я”. УКК та його відділи на місцях виконували роль допоміжних посередницьких структур, що займалися господарськими та культурно-освітніми справами, а також “допомагали німецькому народові в його боротьбі з більшовизмом, яка рівночасно є нашою боротьбою з найстрашнішим ворогом України”¹⁹. Станом на грудень 1941 р. у дистрикті “Галичина” діяло 26 окружних, 41 повітовий, 109 волосних комітетів і 965 мужів довір'я.

Багато перешкод з боку нацистів зустрічала громадська діяльність інтелігенції, спрямована на захист політичних прав українців та національної культури. Тому в середині липня 1941 р. під протекторатом митрополита А. Шептицького та безпосереднім керівництвом К. Левицького у Львові було створено Українську національну раду. Перед нею ставилося завдання бути "допоміжним проводом" галицького населення в розв'язанні його політичних і культурних проблем. Ця інституція проіснувала до початку березня 1942 р., а потім за наказом Г. Гіммлера була ліквідована. Причиною заборони стала невідповідність характеру її діяльності колонізаторським намірам німців, а приводом — небажання лідерів Української національної ради відмовитися від політичних функцій. Єдиною легальною організацією, що керувала роботою самодіяльних окружних комітетів, від того часу залишався УЦК²⁰.

Рамки статуту УЦК, нав'язаного окупантами, були досить вузькими: дозволялася переважно допоміжна діяльність. Однак, всупереч окупаційній владі, використовуючи нечіткість визначень статуту, керівництво організації не тільки надавало матеріальну допомогу, а й сприяло набуттю фахових знань молоддю, підвищенню культурного рівня населення. Відділ культурної праці УЦК організовував та розвивав народну культуру, освіту і позашкільне виховання українців. Практично втілювали в життя ці завдання українські освітні товариства (УОТ), в які, за розпорядженням німецької адміністрації, навесні 1942 р. були реорганізовані читальні "Просвіти". Зокрема, в Положенні про організацію праці Українських освітніх товариств, рекомендувалося: "В цілому Генеральному губернаторстві, де тільки живе громада українців, а зокрема по всіх місцевинах української етнічної території поосновувати місцеві УОТ та звернути найбільшу увагу на молодь з метою охопити її якнайдбайливішим національним вихованням"²¹.

В Галичині, після її приєднання до Генерального губернаторства, німці вимагали створення органу, подібного до того, який вже існував у Кракові. Саме на вимогу нацистів українці організували у Львові Український крайовий комітет (УКК), завдання якого були аналогічними статутним положенням УЦК у Кракові²².

Однак, самостійницькі ідеї та централізація громадсько-політичного й культурного життя в рамках УКК непокоїли німецьку владу, тому вже в лютому 1942 р. керівництво Генерального губернаторства ліквідувало цю інституцію. Її функції перебрав на себе УЦК. Натомість у Львові почав працювати діловий осередок УЦК, очолюваний К. Паньківським, який став водночас і заступником провідника УЦК В. Кубійовича. Незважаючи на те, що формально центральні установи УЦК залишалися у Кракові, Львів став фактичним центром його діяльності. Туди було перенесено і відділи культурної праці та молоді.

Впродовж усього часу існування німецької цивільної адміністрації, очолюваної О. Вехтером, УЦК фактично залишався українським представницьким органом. Поряд із передбаченою в його статуті діяльністю у сфері суспільної опіки й охорони здоров'я, організації шкільництва, комітет брав також участь у проведенні наукових і статистичних досліджень, підготовці фахових курсів та культурних заходів²³.

У системі УЦК українську молодь було організовано в "Курені молоді", на чолі з "Уладом української молоді", що був заснований УКК 15 січня

1942 р.²⁴. Завдання “Уладу”, за його статуттом, полягало в тому, щоб “дбати про релігійно-моральне, національно-суспільне та фізичне виховання української молоді на терені діяння УКК з метою виховувати з допомогою дбайливого і вмілого керівництва повновартих і творчих членів української нації, які б пізніше в тому самому дусі впливали на молодших від себе”²⁵. Спортивні організації в Генеральному губернаторстві підлягали уповноваженому зі справ спорту. У серпні 1942 р. під керівництвом професора Т. Білостоцького було створено підвідділ “Тіловиховна секція” і підпорядковані ньому клуби “Україна” та “Карпатський лещатарський клуб”²⁶, в яких фізкультурною та спортом займалися тисячі юнаків та дівчат.

УЦК та його відділи досить стабільно працювали до серпня 1944 р. Після звільнення радянськими військами більшості західноукраїнських земель було створено представництво УЦК в Любліні (тепер — центр однойменного воєводства Республіки Польща), яке очолив К. Паньківський.

Таким чином, єдиною дозволеною нацистською окупаційною владою організацією, що мала координувати українське соціально-культурне життя, був УЦК. Комітет як легальна установа проводив так звану реальну політику, яка полягала в тому, щоб за умов дотримання формальної лояльності до німецької влади вберегти українське населення від переслідувань, зміцнити його становище. Діяльність УЦК у сфері освіти полягала у співпраці та клопотанні перед шкільною владою з питань надання матеріальної допомоги вчителям, стипендій студентам, захисту вчителів і учнів, яких нацисти вивозили на примусові роботи до Німеччини. Комітет намагався організувати діяльність закладів освіти і культури в Західній Україні, налагодити всі ділянки національно-культурного життя, відігравав помітну роль у формуванні освітньої системи регіону. На практиці такі завдання втілювали в життя осередки “Просвіти”, а від 1942 р. — Українські освітні товариства. На відміну від інших громадських організацій, “Просвіти” діяли легально і найчастіше виконували роль центрів не тільки культурно-освітнього, а й суспільно-політичного життя. У “Просвіти” об’єднувалися представники різних політичних напрямів українського соціуму.

Політика окупаційної адміністрації

Політика окупаційної влади на території дистрикту “Галичина” істотно змінилася восени 1941 р. Підтвердженням цього є направлена 28 вересня 1941 р. до Міністерства закордонних справ в Берліні від уряду Генерального губернаторства нотатка з “українського питання”, в якій зазначалося, що “за сучасною концепцією для українства Східної Галичини взагалі не існує жодних перспектив на участь у власному українському державному існуванні в будь-якій формі”²⁷.

Втіленням такої позиції стала діяльність губернатора дистрикту “Галичина” К. Ляша. Його правління від самого початку позначилося підтримкою польського населення на протигагу українському. Найбільшим чином це виявилось у залученні поляків на адміністративні посади. Такі дії не могли не викликати невдоволення з боку української спільноти. Крім того, пропольські

позиції зайняли угорські війська на Прикарпатті: "Прихильність угорців поступово падає по відношенню до українців і, відповідно, зростає до поляків. Угорські офіцери в окремих місцевостях вимагають зняття тризуба з хреста біля читальні під загрозою репресій. Окупанти заборонили тримати радіоприймачі єврейському населенню, натомість поляки цілими днями групуються при таких апаратах, а потім розпускають панічні відомості серед українського населення, що повертаються більшовики і українцям треба втікати з їх сіл"²⁸.

Правління К. Ляша викликало невдоволення не лише в українського населення, а й з боку нацистського керівництва. Не останню роль відіграла і та обставина, що впродовж свого керівництва дистриктом губернатор захоплював та привласнював залишене радянською владою майно. Тому на початку 1942 р. його було знято з посади і направлено у штрафний батальйон Вермахту.

Новим губернатором у лютому 1942 р. було призначено О. Вехтера. Він у своїй політиці дотримувався більш поміркованих позицій, хоча в особистих розмовах зазначав, що "само собою зрозуміло, потрібно уникати всього, що б вказувало на те, що ми розглядаємо Галичину як свою власність, де ми будемо порядкувати, як захочемо. Потрібно особливо виразно підкреслювати, що ми вважаємо Галичину батьківщиною галицьких українців"²⁹.

В рамках нацистської економічної концепції Галичина, яка впродовж свого історичного розвитку підтримувала тісні економічні зв'язки з країнами Західної Європи, мала стати складовою частиною підпорядкованої Німеччині системи єдиного "великого господарського простору". Їй відводилася роль аграрно-сировинного додатку Райху. Практична економічна політика здійснювалася шляхом регулювання економічних процесів позаекономічними й силовими методами. На період війни передбачалося, що ця політика має спрямовуватися на те, щоб тримати в порядку, спокої, дисципліні, спонукати або примусити працювати підлегле населення.

Генерал-губернатор Г. Франк був дуже задоволений розширенням підвладної йому території. Він обіцяв негайно "впрягти населення у продуктивну працю" на службу Райху і, враховуючи довготривалі плани колонізації, зробити з Генерального губернаторства, а водночас і Галичини, резервуар практично дармової робочої сили для Райху. За правління О. Вехтера в Галичині економічна експлуатація не послабилась, а навпаки — посилилась.

На східних територіях, що перебували під німецьким цивільним управлінням, окупаційним установам було особливо важливо отримати якомога більшу кількість сільськогосподарської продукції. Це мало хоча б якимось чином полегшити харчовий баланс Райху, що був у край напружений у зв'язку з участю Німеччини у війні. За таких умов спеціалізація виробництва селян залежала від військових вимог й зводилася до отримання більшої кількості зерна, м'яса, інших продуктів харчування і фуражу. З огляду на ведення тотальної війни, виробництво на селі відбувалося за мінімальної допомоги ззовні, коли якомога більшу кількість продукції передбачалося отримувати з самого господарства. Галичина в роки німецької окупації зберегла свою економічну специфіку й розвивалася переважно в традиційному для себе аграрному напрямі. Всі інші галузі (за винятком експлуатації природних ресурсів), продовжували існувати як похідні від цього сектору економіки.

Значної кількості сільськогосподарської продукції потребували армія та промисловість. Тому однією з форм економічного визиску місцевої людності стало оподаткування всіх категорій населення. З квітня 1942 р. був збільшений натуральний податок (контингент), а також посилено контроль за його стягненням із населення. Продовольчий податок призначався на кожний повіт, а повітове керівництво розподіляло його між волостями й селами. У селі під керівництвом війта створювалася “контингентна комісія”, що безпосередньо доводила норму податку для кожного господаря залежно від розміру земельного наділу, яким він володів, та кількості членів сім’ї. Наприклад, господар, який мав у володінні 2,5 га землі, повинен був здати впродовж року 12 ц зерна, 25 ц картоплі, 800 л молока, 200 кг м’яса і 112 злотих готівкою³⁰. Якщо ж сім’я була багатодітною, а землі мало, то, як правило, розмір контингенту був меншим, ніж у заможніших сім’ях.

Категорії населення, що не мали власного господарства чи мали присадибні ділянки, також оподатковувалися. Наприклад, всі вчителі народних шкіл сплачували: 1) одружені — 1 % від місячної заробітної плати, неодружені — 2 %; 2) річний податок у розмірі 1 злото від кожного морга (0,60 га) уживаної землі³¹. Народні школи зобов’язували збирати лікарську сировину, причому це завдання було обов’язковим. За неналежне виконання своїх обов’язків педагогів притягували до відповідальності. Водночас влада наголошувала, що “учителі, які всеціло віддадуться в час ферій збиранню лікарської сировини і викажуться відповідно високими кількостями, можуть бути звільнені від обов’язку примусової шеститижневої праці при жнивях в лігеншафтах”³².

Слід зазначити, що німці не скрізь розпустили довоєнні колгоспи, артілі, ТСОЗи (товариства спільного обробітку землі). Там, де селяни не встигли “розтягнути” колективне майно поміж собою, вони продовжували діяти як лігеншафти (господарські двори) під керівництвом спеціально призначеного повітовою адміністрацією німецького уповноваженого.

Провід ОУН критикував аграрну політику окупантів, вважаючи її продовженням політики радянської влади, оскільки селяни залишалися безправними. Тому в одній зі своїх відозв українські самостійники називали “експлуаторською” земельну політику, що переслідувала одну мету — “витиснути якнайбільше хліба і робочої сили з України”³³.

За невиконання контингенту застосовувалися різні види покарання — такі, як конфіскація майна, тюремне ув’язнення, примусові роботи в таборах праці, вивезення до Німеччини, штрафи і навіть страта. І, навпаки, для тих, хто вчасно розраховувався з податками, були встановлені різні винагороди та заохочення.

Німці практикували винагороду кількома пляшками горілки господарів, сільських і волосних старост за виконання плану контингенту. “За доставлений сирівець дістає село премії, і за худобу, і за збіжжя, і за бараболю, сировину, городовину. На перше місце вибиваються премійними 4 л горілки. Корець пашні здаєш за 20 зл — премія 0,5 л горілки. До гуралень йде бараболя, цукровий буряк та вагони збіжжя. Розпиваються війти, солтиси, секретарі, мужі довір’я. Чи не можна цьому запобігти поки є час?”³⁴ — непокоїлися представники громадськості.

До УЦК у Львові місцеві мешканці зверталися з проханням скасувати "горілчані" премії, оскільки це спричинило негативні наслідки. Зокрема, учителька Іванна Блашкевич-Денисів зазначала: "Може б провід УЦК представив де належить, що село радше хоче на премію сіль, чи рільниче приладдя, чи сірник замість горілки. На мою думку, це обов'язок УЦК. Розпоювали село більшовики, але це була їх свідомо робота. Але тепер при перебудові життя і творенні Нової Європи треба мати тверду думку та здорову голову. А та горілчана премія спричинить застій в роботі УОТ (українських освітніх товариств), бо за чаркою немає часу на освітню роботу. Треба рятувати село перед загибеллю, щоб не було запізно"³⁵.

Німецька влада контролювала посівну кампанію та жнива. Зокрема, в лютому 1942 р. губернатор дистрикту "Галичина" д-р Вехтер відвідав усі округи, зустрівся з посадниками, війтами та солтисами повітів, від яких вимагав вчасного виконання доведених зобов'язань. Влітку він видав наказ "Про охорону жнив", згідно з яким до 30 листопада вводився "винятковий стан", щоб запобігти можливим диверсіям. У наказі наголошувалося, що той, "хто нищитиме сільськогосподарську продукцію або зумисне не виконуватиме доведеного податку з сільськогосподарських плодів, буде покараний карою смерті"³⁶.

Залучення дистрикту "Галичина" до "великого господарського простору" в промисловому відношенні означало перенесення на його територію в майбутньому тих методів та форм господарювання, що утвердилися в Німеччині після приходу до влади А. Гітлера. В економічному відношенні успішні воєнні дії та вдала організація економіки у Європі, особливо у східній її частині, мали забезпечити німецькі промислові підприємства відповідними сферами для залучення капіталу й необхідною кількістю корисних копалин, сировини, заводів, ринків збуту продукції та дешевою робочою силою. Більша частина від загальної кількості продукції підприємств харчової та інших галузей легкої промисловості в дистрикті "Галичина" йшла на постачання воюючих підрозділів німецьких військ, а менша частина залишалася окупаційним цивільним органам влади краю. Великого значення при експлуатації економіки Галичини німецькі окупаційні господарські інстанції надавали використанню нафтових і вугільних родовищ регіону.

Нацистська влада контролювала діяльність промислових підприємств, кредитних та кооперативних спілок. У наказі губернатора від 27 липня 1942 р. "Про усунення більшовицьких господарських форм в ділянках ремесла і малого промислу" наголошувалося, що "удержавлені більшовицькими властями під час приналежності Галичини до СРСР ремісничі підприємства роздрібною торгівлі можуть бути перемінені на самостійні приватні підприємства, якщо їх існування є виправдане з уваги на народну господарку". Приватизації підлягали промислові підприємства, на яких працювало до 20 найманих робітників. Але для цього власник мав документально засвідчити, що підприємство чи майстерня належали йому до 1 вересня 1939 р. Представникам єврейської національності заборонялося повертати собі власність. Такі ж підходи визначало розпорядження губернатора "Про усунення більшовицьких господарських форм в ділянці нерухомості і ґрунтів, вживаних для промислових цілей" від 27 липня 1942 р.³⁷.

У жорстких умовах німецького порядку за сприяння УЦК порівняно жваво розвивалася й українська фінансова, ремісничка та кооперативна справа. Так, станом на 1 червня 1942 р. тільки на Станіславщині до “Окружного кооперативного союзу” входило 10 “повітових союзів”, що налічували 873 спілки (вони займалися закупівлею та реалізацією сільськогосподарської продукції), 33 молочно-чарські спілки, 61 кредитна та 71 споживча. Їхній річний товарообіг сягав 38 млн 651 тис. злотих. Ремісничою справою в області займалося 1500 осіб³⁸.

Втілюючи в життя власну соціальну політику на окупованих землях, німецькі установи керувалися вказівками про максимальну експлуатацію місцевого населення в інтересах Райху. Із цією метою райхсміністр східних окупованих територій А. Розенберг 5 серпня 1941 р. видав розпорядження, в якому наголошувалося: “Зобов’язаним до праці вважається кожний здібний до неї. Зобов’язаним до праці за фахом вважається той, хто вивчив ту чи іншу спеціальність”³⁹. На підставі його розпорядження від 19 грудня 1941 р. для місцевих мешканців віком від 18 до 45 років було “запроваджено обов’язок праці”. У свою чергу на дистрикт “Галичина” поширювалося аналогічне розпорядження уряду Генерального губернаторства для місцевих мешканців віком від 18 до 60 років⁴⁰. Проте до виконання цих зобов’язань часто залучалися підлітки до 18 років та люди, віком понад 60 років. Упродовж серпня 1941 — липня 1944 рр. на дистрикт “Галичина” було поширене розпорядження про примусове використання учнів як робочої сили та відправлення їх працювати до Німеччини⁴¹. Від 1 січня 1942 р. на території Галичини запроваджувалися обов’язкові громадські роботи. Всі фізично здорові чоловіки віком від 15 років повинні були зареєструватися в повітових та міських урядах праці. Працездатні чоловіки від 17 до 35 років також залучалися до трудових повинностей у так званих будівельних службах. Окрім того, УКК організував для українців свої табори праці під назвою “Українська служба Батьківщини”. Його відділи праці проводили вербування працездатної молоді для робіт на промислових підприємствах та в сільському господарстві на теренах Німеччини.

У будівельних таборах працювало по 100—150 осіб. Начальником табору і керівником робіт, як правило, призначався німець. Відділення могли очолювати майстри-фахівці будь-якої національної приналежності, за винятком євреїв. Служба тривала три місяці. Добровольці трудових таборів безкоштовно отримували їжу, одяг, знаряддя праці, а також 0,5 злотих зарплати щоденно. Якщо доброволець відпрацьовував встановлений термін без порушень, йому видавали довідку, в якій зазначалися вид і характер праці, а також її тривалість та оцінка. Така довідка давала перевагу при працевлаштуванні на постійне місце роботи. Якщо мали місце порушення або виконання роботи було неякісним, адміністрація табору продовжувала термін трудової повинності.

Фюрер та його оточення вважали, що в питанні праці щодо українського населення необхідно застосовувати метод примусу. На думку А. Гітлера, це мало бути ефективним і результативним способом збагачення господарства. Так, на нараді в головному штабі 24 вересня 1941 р. він зазначав: “Українці також ліниві, погано організовані, по-азіатськи нігілістичні, як і великороси. Тут не повинно стояти питання етики праці й обов’язку, бо ці люди не зрозуміють таких речей ніколи, оскільки вони реагують тільки на нагайку”⁴².

Згідно з розпорядженням німецьких окупаційних властей від 18 лютого 1942 р. запроваджувався обов'язковий набір працездатного населення для робіт на промислових об'єктах та в сільському господарстві безпосередньо на території Третього райху. До зазначеного терміну виїзд до Німеччини з Галичини мав добровільний характер. Перші добровольці в кількості 600 осіб виїхали наприкінці жовтня 1941 р.⁴³ Наприкінці квітня 1942 р. у Німеччині вже працювало 665 тис. робітників з Генерального губернаторства, з яких 100 тис. — з Галичини, а також 435 тис. військовополонених⁴⁴.

Частина українців, як зазначалося, виїжджала до Німеччини добровільно, піддавшись агітації, яку проводила німецька адміністрація і УЦК. Кожна округа повинна була щомісячно відправляти до Німеччини 7—8 тис. робітників. Німецька адміністрація доводила план на кожний повіт, волость, село. Якщо добровольців не було, сільські старости й мужі довір'я від УЦК знаходили таких "добровольців", якими, здебільшого, були вихідці з багатодітних сімей, сироти та напівсироти.

Частина молодих людей піддавалася на певні пропагандистські прийоми. Через кожних 2—3 місяці в села приїжджали люди, які переконували населення, особливо тих, хто терпів злидні та матеріальну скруту, їхати до Німеччини, де вони зможуть "розбагатіти", незважаючи на війну. Усього з жовтня 1941 р. до квітня 1943 р. добровільно з дистрикту "Галичина" виїхало 300 255 осіб (188 895 чоловіків і 111 360 жінок). Більшість з них — 220 114 осіб — працювали в сільському господарстві, а 80 141 — в промисловості⁴⁵.

Масове вивезення місцевого населення на примусові роботи до Німеччини стало однією зі складових економічної експлуатації західних областей України. Зокрема, генерал-губернатор Г. Франк під час одного із своїх виступів заявив, що на території окупованих округів, розташованих вздовж смуги Львів—Чернівці—Тернопіль, має бути створений добре впорядкований резервуар робітників для потреб Райху.

Інколи українське населення намагалося уникнути вивезення на роботу. Тоді окупанти застосовували репресивні заходи. Так, за відмову їхати до Німеччини в лютому 1943 р. нацисти вчинили криваву розправу над мешканцями с. Осінки на Тернопільщині, розстрілявши на сільському майдані 60 місцевих жителів, спаливши 16 дворів. Подібні дії окупаційної влади не могли не викликати в місцевого населення негативної реакції та прагнення чинити опір.

Позбавлені основних прав та свобод, мешканці захоплених Вермахтом східних областей могли розраховувати тільки на право на працю, що стало головною запорукою збереження їхнього життя. Згідно з твердженням нацистської пропаганди, своєю власною працею населення "східного простору" мало визначити місце, на яке воно заслуговуватиме в майбутній "Новій Європі" під егідою Німеччини. Роботу й підтримку мали тільки лояльні до німецького режиму провідники політики Райху. Політичне "фільтрування" українського народу стало буденним явищем, а антигуманні настрої нищили моральну силу людей, пригнічували, перетворювали їх на сліпих виконавців чужої волі.

Усього за період 1941—1944 рр. до Німеччини з Галичини було відправлено (добровільно чи примусово) 1 млн 250 тис. осіб⁴⁶. Після війни понад 300 тис. осіб, які поверталися з Німеччини додому, при проходженні співбесіди були

звинувачені працівниками спецорганів у “співпраці з окупантами” й відправлені до таборів та на заслання у віддалені райони СРСР. Добровільно чи примусово вони виїхали до Німеччини — для радянських спецслужб це було не важливо.

Процес масового вивезення на роботу до Німеччини не був контрольований, оскільки українці не мали власної адміністрації, яка б “боронила перед німцями права українців”, а діючі структури УКК відігравали лише роль допоміжного, посередницького органу⁴⁷.

Потреба скеровувати людей до робіт, пов’язаних з їхнім основним заняттям, вимагала диференційованого підходу у ставленні окупаційних органів влади до різних груп населення. Як сільське, так і міське населення було зобов’язане беззаперечно виконувати всі розпорядження окупаційної влади, зокрема працювати та виконувати накази німецької адміністрації за відсутності достатніх стимулів до праці. Для дистрикту “Галичина” був характерний низький рівень соціального захисту місцевих жителів, обмежені можливості щодо кого німецька адміністрація пояснювала труднощами воєнного часу. В соціальному відношенні гітлерівський “новий порядок” в Галичині зводився до інтенсивної експлуатації усіх прошарків населення краю. Позбавлені основних громадянських прав, різноманітні суспільні категорії мешканців Галичини в екстремальних умовах війни й окупаційного режиму опинилися у вкрай важких обставинах.

Географічне розташування Галичини призвело до того, що впродовж німецької окупації цьому регіону відводилася роль аграрно-сировинного додатку Третього райху, свого роду “експериментального поля” в нацистській політиці. Доля окупованої території цікавила німецьке керівництво лише під кутом зору успішної реалізації своїх планів забезпечення Німеччини взагалі та армії зокрема сільськогосподарською продукцією. Така політика, як вже наголошувалося, спричинила кризу лояльності до нацистської окупаційної влади аграрно-сировинного додатку Третього райху й зробила ворогами Німеччини тих, хто ще мав певні ілюзії щодо німецького “нового ладу” в Європі.

Розробляючи напередодні та в ході Другої світової війни комплекс окупаційних заходів, які планувалося здійснити після захоплення України, нацисти спеціально не розглядали питання про те, якою, зокрема, має бути їхня політика щодо української освіти, культури та громадських діячів і фахівців із згаданих сфер. Стратегічні інтереси Німеччини на Сході передбачали тільки єдину форму взаємовідносин з Україною — нещадну експлуатацію її економічних і людських ресурсів.

Нацистська колоніальна політика в Україні, запроваджувана “залізом і кров’ю”, не залишала жодних надій на збереження національної культури. Як зазначалося в одному із цитованих вище оглядів поліції та служби безпеки (СД) про політичне становище в Україні, “українці все більше переконуються в тому, що німецька адміністрація проводить культурну політику, спрямовану на знищення української культури”⁴⁸.

Порівняно з іншими окупованими територіями України, в дистрикті “Галичина” вдалося організувати досить розгалужену систему освіти для дітей, що охоплювала народні, середні та фахові школи. Наймасовішими тут були народні (початкові) школи трьох типів, відповідно: одно- і двокласні, три- і чотирикласні, п’ятикласні та з більшою кількістю класів школи, де загалом у 1942 р. навчалось понад півмільйона українських дітей.

З приходом на західноукраїнські землі в перші дні серпня 1941 р., нацисти почали змінювати структуру управління освітою, підпорядковуючи її відділу науки і навчання, який у Львові очолював А. Гасселіх. Керівником справ шкільництва у Львові був професор Мак. Поруч із німецькими урядовцями, здебільшого галицькими німцями, в А. Гасселіха працювали окремо в секторах українського і польського шкільництва українські та польські інспектори. Інспекторами українського шкільництва призначалися в грудні 1941 р. особи, які почали працювати в освітній сфері з приходом німецької окупаційної влади на українські землі. Зокрема, роботою народних шкіл керував Л. Ясінчук, середніх шкіл — М. Білик (перед тим — директор гімназії у Холмі), учительськими семінаріями — С. Білинкевич, сільськогосподарськими школами — М. Холевчук, торговельними жіночими — І. Лежогубська. В тих округах, де існувало небагато українських шкіл, функції інспектора виконував один з учителів⁴⁹. В округах створювались окружні шкільні ради.

З перших днів окупації нацистська влада наказувала: 1) "творити в основному лише народні і професійні школи, а також не відкривати середніх загальноосвітніх і високих шкіл"; 2) економити кошти (тому в народній школі на одного вчителя припадало 70 дітей, а заробітну плату вчителям встановлювали дуже низьку); 3) усунути з навчання будь-які патріотичні елементи; 4) вищу освіту могли забезпечувати лише німецькі установи, а українці використовувалися в них лише як допоміжні сили. Ці напрями стосувалися всього ненімецького населення, але для українців Галичини німці зробили деякі винятки. Зокрема, вони відкрили кілька гімназій, не чинили значних перешкод у поширенні національного "духу" в українських школах, дозволяли українській молоді навчання у вищих навчальних закладах Німеччини⁵⁰.

На 1 листопада 1941 р., за даними відділу науки і навчання уряду дистрикту, в Галичині діяло 3113 українських шкіл з 13 922 класами, де навчалося 509,5 тис. учнів (257,3 тис. хлопців і 252,2 тис. дівчат), тим часом, як 720 польських шкіл з 3340 класами відвідувало 104,7 тис. дітей⁵¹.

Наступного року офіційні показники розвитку початкового шкільництва в Галичині погіршилися, оскільки в 1942/1943 навчальному році відкриття нової народної школи вимагало вже наявності щонайменше 70 українських дітей. Пізніше цю цифру було трохи зменшено, натомість, майже одночасно, розпорядженням відділу науки і навчання заборонялося приймати до народних шкіл тих, хто досяг 14 років. Через вказані обставини тисячі учнів (переважно 5—7-х класів) змушені були залишити навчання⁵².

Велика роль у підвищенні фахового рівня українських педагогів належала Українському учительському об'єднанню праці (далі — УУОП) — професійній учительській організації. Треба зазначити, що ще восени 1940 р. зусиллями українських вчителів була організована центральна учительська секція при УЦК під керівництвом І. Герасимовича. Після реорганізації секції на об'єднання, вона отримала назву УУОП. Статут організації був затверджений німецькою окупаційною владою (головним відділом внутрішніх справ і відділом науки і навчання) в серпні 1941 р. При опрацюванні архівних матеріалів знаходимо відомості, що "у відповідь на прохання УЦК головний відділ внутрішнього управління в Генеральній Губернії в порозімінні з Голо-

вним Відділом науки і навчання дозволив поширити працю УУОП, яке дотепер діяло лише в Краківській і Люблінській областях на всю Галичину⁵³. Таким чином, УУОП мала певний формально-правовий статус. Об'єднання виконувало функції довоєнних крайових станових організацій, де гуртувалися вчителі початкових народних шкіл (Взаємної помочі українського вчительства), а також середніх навчальних закладів (Учительська громада).

Німецькою владою були складені “Напрявні УУОП”, де чітко виділялися завдання учительського об'єднання: “Дбати, щоб українське вчительство виповняло свої виховні завдання в дусі повного довір'я до Німеччини і беззастережного вкладу всіх своїх сил для проведення спільних європейських завдань”. Окрім того вказувалося, що об'єднання зобов'язується сприяти підвищенню фахового рівня учителів, у випадку потреби надавати їм допомогу і “сприяти виконанню на практиці розпоряджень шкільної влади”⁵⁴.

В 1941/1942 н. р. в народних школах Галичини з 7 тис. педагогів майже половина працювали без повної учительської кваліфікації. Всі вони вважалися “допоміжними вчителями”. Однак німецька шкільна влада прагнула замінити їх кваліфікованими спеціалістами. Адже більшість із них працювали лише тимчасово і, якщо знаходили собі краще оплачувану роботу або отримували можливість продовжувати навчання, залишали школу. В цьому ж навчальному році для забезпечення навчально-виховного процесу в українських школах не вистачало 2 тис. учителів. Нацисти вважали, що виховувати українських дітей у потрібному “новому” дусі може тільки український вчитель. Адже діти в українських школах “мусять забути все те, що в чужій школі вложив у голови польський чи комуністичний вчитель”⁵⁵. Тому, на думку окупантів, праця в школах мала базуватися на нових програмах, спрямованих насамперед на перевиховання. Шкільна влада наголошувала, що, крім поляків, в деяких школах працювали також вчителі-росіяни. На думку окупантів, вони могли займати посади вчителів із фахових предметів, а доручати їм виховання українських дітей заборонялося.

В період німецької окупації курси підвищення кваліфікації педагогічних працівників проводилися кожного року. Зокрема, під час літніх ферій (канікул) 1943 р. в містах, де функціонували учительські семінарії, відбувалися перевишкільні курси для українських некваліфікованих учителів чи кандидатів на учителів народних шкіл. З “Краківських вістей” дізнаємося, що в 1943 р. на так званих курсах вищого типу навчалось 845 кандидатів, які після закінчення курсів склали матуру, щоб здобути учительський диплом. На курсах нижчого типу одержували знання 410 учасників, які після канікул мали змогу (поки що без диплому) працювати в народних школах. Випускники нижчого курсу могли записатися на вишкільний курс вищого типу на наступний рік. Успішно закінчивши його, вони склали “іспит зрілості” й таким чином здобували учительський диплом⁵⁶.

Підвищенню кваліфікації учителів сприяли й УЦК. Так, за їхньої підтримки в Сяноці 11 грудня 1943 р. було організовано тритижневі учительські курси. На них записалося понад 300 кандидатів, але після складання вступного іспиту залишалися на навчання тільки 114 осіб. А 13 грудня 1943 р. тут розпочалися кількатижневі курси для вчителів народних початкових шкіл, що проводилися у приміщенні УЦК.

Із метою забезпечення навчальних закладів педагогічними кадрами в Галичині проводилася підготовка вчителів у семінаріях. Потреба в кадрах змусила вже наприкінці 1941 р. започаткувати короткотермінові курси для підготовки так званих політично благонадійних вчителів, здатних до праці в умовах окупаційного режиму. Заходами УЦК та Українського учительського об'єднання праці створювалася система професійної підготовки, перекваліфікації та підвищення фахового рівня українського вчительства. Діяльність УУОП визначалася співпрацею з шкільною владою у складанні проектів програм, опрацюванням підручників та виданням фахового журналу "Українська школа". Саме відсутність затверджених окупаційною владою навчальних програм надавала змогу українським педагогам вносити до них відповідні корективи.

Українська громадськість, незважаючи на умови окупації, нестачу вчителів, брак підручників, незадовільну матеріально-технічну базу, важкі побутові умови життя та праці педагогів, все ж відкрила в усіх областях Західної України мережу початкових народних і фахових шкіл. Окупаційна влада спрямовувала свої зусилля на утвердження на даній території " нової " пронимецької школи. З навчальних планів і програм всіх народних шкіл виключалося вивчення російської мови, натомість запроваджувалася німецька. З інших предметів вивчався тільки мінімум програмного матеріалу. Цього, за задумами нових реформаторів освіти, було цілком досить, адже головним завданням таких шкіл була підготовка робочої сили з місцевого населення для Третього райху. З метою заощадження коштів для вчителів встановлювалася низька заробітна плата, наслідком чого стала відмова учительства від педагогічної діяльності, про що вже йшлося.

Ставлячи на перше місце декомунізацію свідомості західних українців, німецька окупаційна влада і пропаганда залучали для досягнення цієї мети засоби освіти. При цьому підвищена увага приділялася не тільки суто пропагандистським формам роботи, а й забезпеченню порядку й моральності в навчальних закладах.

За наказом німецької влади, в процесі навчання і виховання українські педагоги значну увагу приділяли учнівській дисципліні. Зокрема, директор школи в Станіславі О. Глібовецька на учительській конференції 20 грудня 1941 р. виступила з доповіддю "Про потребу карності в школах". Окупаційна влада вважала, що без покарання не можна собі уявити жодного навчання. Навчання, на їхню думку, буде дисциплінованим тільки тоді, коли вчитель користується авторитетом серед дітей, а також зацікавлює їх навчальним матеріалом. "Тут потрібне також совісне приготування учителя до лекції. Хто не потрафить удержати дисципліни серед дітей, не надається до вчительської праці"⁵⁷. Відсутність авторитету вчителя та недисциплінованість учнів, як вважали окупанти, мали місце в радянській школі тому, що багатьох батьків цих дітей радянська влада депортувала. А це призводило до бідності, яка часто була причиною крадіжок серед учнів. Учень мав твердо пам'ятати, що за порушення шкільних порядків він буде покараний. В системі виховання учнівської молоді в період німецької окупації поряд із методами переконання вживалися також засоби примусу.

Важливу роль у зміцненні дисциплінованості дітей відігравали учнівські організації (наприклад, спортивна). З їх допомогою вчитель мав змогу розвивати в учнів почуття свідомої приналежності до спільноти. Значну увагу вихованню та фізичному загартуванню шкільної молоді приділяв відділ молоді УОК та його низові структури. При ньому діяли такі секції: “Опіка над молоддю”, “Студентська секція”, “Секція підготовки тіловиховників” та інші.

Головною організацією, яка мала сприяти забезпеченню дисциплінованості молоді в період німецької окупації, була “Виховна спільнота української молоді” (далі — ВСУМ). У Станіславі референтом молоді при УЦК був В. Ковальський. ВСУМ продовжувала діяльність “Куренів Молоді”, заснованих у Кракові. Опікуном хлоп’ячих куренів було призначено професора С. Никифоряка, дівочого — професора Г. Морозівну. Курінь складався з двох чот, чота — з двох або більше роїв. Слід відзначити, що діяльність ВСУМ була близькою до діяльності ОУН⁵⁸.

Ентузіасти із середовища інтелігенції згуртовувалися і налагоджували діяльність просвітянських осередків. У багатьох випадках ініціатива відновлення “Просвіти” належала похідним групам ОУН. Вже в липні 1941 р. українські вчителі зобов’язувалися негайно розгорнути культурно-освітню роботу серед дітей шкільного віку і дорослих, “організувати читки з історії України і при цьому звернути увагу на визвольні змагання, перешкоди в творенні Української держави, з’ясувати теперішнє положення українського народу та перспективи на майбутнє”⁵⁹.

Окупаційна влада дозволила відновити читальні “Просвіти” та розпочати роботу згідно з їх статутами. Так, 1 серпня 1941 р. у Львові відбулася спільна нарада представників “Просвіти”, “Січі”, студентських організацій та Жіночої Служби України (ЖСУ)⁶⁰ з метою налагодження їхньої праці в кожному селі та місті.

Головний відділ пропаганди ОУН(Б), з метою створення центрального керівництва над стихійно відновлюючими свою діяльність культурно-освітніми осередками, 19 липня 1941 р. зобов’язав о. Северина Сапруна та В. Гафтовича організувати якнайшвидше центральний осередок для справ масової освіти на західноукраїнських землях⁶¹. Центром “Просвіти” став Крайовий інститут позашкільного виховання і народної творчості у Львові⁶². Водночас планувалося підготувати статут цієї інституції, накреслити основні напрями діяльності в регіоні, підпорядкувати всі сільські, районні й обласні осередки Крайовому інституту, призначити в кожному осередку довірених осіб для контролю за роботою, опечатати всю літературу комуністичного і польського шовіністичного змісту, узгоджувати зміст діяльності з утвореним з ініціативи ОУН Інститутом націоналістичної освіти у Львові⁶³.

Німецька адміністрація тримала під посиленним контролем культурно-освітнє життя галичан. Окремі українські громадські організації та часописи, назви яких були виразниками “самостійницького духу”, зокрема “Просвіта”, газета “Самостійна Україна”, товариство “Січ” та інші, змушені були змінити свої назви та перейти під опіку відповідних відділів УЦК. Зокрема, товариство “Просвіта” з 7 лютого 1942 р. змінило свою назву на “Українське освітнє товариство”, газета “Самостійна Україна” на “Українське слово”, товариство “Січ”, яке відродилося силами ОУН, було заборонене, а молодіжними проблемами відав відділ “Опіки над молоддю” при УЦК.

Змушені вилучати політичний компонент зі своїх суспільних акцій, українські громадські об'єднання продовжували популяризувати національні ідеї через інші форми самодіяльності. Так, з ініціативи окружних відділів культурно-освітньої праці в усіх округах у серпні 1942 р. пройшли крайові конкурси хорових та аматорських колективів, "Свято української пісні" та інші культурно-мистецькі свята. Завдяки аматорським та професійним колективам в умовах окупації розвивалося й театральне мистецтво.

Незважаючи на великі втрати серед науковців, що мали місце під час Другої світової війни, репресії та утиски окупаційного режиму, українські вчені продовжували наукову діяльність, досліджуючи історико-філософські, філологічні та мистецтвознавчі проблеми. Обмежені завдяки цензурі та матеріальній скруті вони не могли опубліковувати свої праці окремими виданнями або в наукових збірниках. Однак вчені постійно виступали на сторінках преси з науково-популярними статтями, широко використовували такі форми наукової діяльності, як доповіді й дискусії членів Об'єднання праці українських науковців у львівському літературно-мистецькому клубі.

Розпорядження райхсміністра А. Розенберга (березень 1942 р.) та постанова А. Гітлера про адміністративний устрій в новоокупованих східних територіях від 17 липня 1942 р. гарантували всім мешканцям свободу релігійних переконань, право об'єднуватися в релігійні громади. Німецька влада сподівалася, що, дозволивши свободу віросповідання, "свобідне виконання релігійних практик відвертатиме увагу українського населення від політичного думання та серйозних проблем"⁶⁴. У зв'язку з вище згаданими обставинами, шкільна влада постановила, що обов'язком українських народних шкіл є вивчення Закону Божого по дві години (в окремих випадках — по одній годині) на тиждень в класі (або в з'єднаних класах)⁶⁵.

Німецька влада не забороняла діяльності на території України УАПЦ, автономної Української Православної церкви, а також УГКЦ. Зокрема, в інструкції "Основні вказівки про поведінку з українським населенням", виданій у вересні 1941 р., зазначалося, що "українська автокефальна церква так само, як і конфесійні об'єднання, дозволяється з тим, що вони не займаються політикою. Однак слід завадити тому, щоб давніші місця релігійного культу стали місцями паломництва, і, таким чином, центром руху за автономію"⁶⁶.

Слід відзначити мужню позицію митрополита А. Шептицького щодо масових розстрілів єврейського населення, яке здійснювали нацисти. У листі до А. Гітлера від 28 березня 1941 р. він висловив рішучий протест із цього приводу. В посланні "Про милосердя" (червень 1942 р.) митрополит закликав усіх віруючих осудити тих, хто здійснював насильство щодо інших людей. У листопаді 1942 р. в посланні "Не убий" він також наголошував, що церква категорично виступає проти втягування українського населення у братовбивчу війну та проти участі української поліції в каральних акціях, особливо проти єврейського населення. Відомо, що за наказом А. Шептицького, в монастирях і церквах священики та ченці переховували від знищення євреїв, яких було врятовано понад 400 осіб. Така позиція митрополита не подобалася А. Гітлеру і мала наслідком видання розпорядження про арешт. Однак, губернатор К. Ляш реконав фюрера в недоцільності такого кроку, оскільки це могло призвести

до невдоволення серед населення з непередбачуваними наслідками. Наприкінці німецької окупації позиція митрополита та духовенства до нацистів мала радше ворожий, аніж лояльний чи нейтральний характер.

У надзвичайних умовах окупації особливості “пом’якшеної” окупаційної політики в дистрикті “Галичина” створили кращі умови для виживання місцевого населення у порівнянні з іншими районами Генерального губернаторства чи райхскомісаріату “Україна”, незважаючи на загалом злочинний характер нацистського окупаційного режиму, який на всіх захоплених Вермахтом східноєвропейських територіях проявлявся однаково, хоча й у різних масштабах. Найбільш рельєфно його сутність ілюструють каральні заходи щодо місцевого населення.

Від 10 жовтня 1943 р. на території дистрикту “Галичина” було запроваджено надзвичайний стан, який діяв аж до кінця німецької окупації. Він супроводжувався масовими облавами, прилюдними розстрілами заручників, вивезенням фізично здорового населення на роботи до Німеччини.

Однак найбільших потрясінь, знущань і страждань зазнало єврейське населення, яке насильно було зігнане у спеціальні резервації — гетто, створені в Станіславі, Калуші, Тисмениці, Надвірній, Снятині. За даними Акту обласної надзвичайної комісії від 25 січня 1945 р., в період з 12 жовтня 1941 р. до 31 березня 1942 р. лише у Станіславі було розстріляно 8000 осіб єврейської національності⁶⁷. 12 вересня 1942 р. в Станіславській окрузі було розстріляно, а також вивезено до концентраційних таборів 7000 осіб. До кінця 1942 р. євреїв масово розстрілювали 22 вересня (2800 осіб), 5 жовтня (1200 осіб), 11 жовтня (1500 осіб), 21 жовтня (3000 осіб), 3 листопада (2800 осіб), 14 листопада (3600 осіб), 24 листопада (2200 осіб), 3 грудня (3600 осіб), 14 грудня (2500 осіб), 20 грудня (1900 осіб), 31 грудня (3600 осіб)⁶⁸. Всього в період з 2 липня 1941 р. по 27 липня 1944 р. у Станіславській області нацисти знищили 127 352 особи єврейської національності⁶⁹.

Що ж до загальної кількості жертв, то нацистами на теренах області за час окупації було страчено 223 920 осіб різних національностей, в тому числі: у Станіславі — 128 272 особи, у Коломийському районі — 37 084, у Калузькому — 7678, у Надвірнянському — 6635, у Рогатинському — 5858 осіб⁷⁰. Загалом, тільки в Станіславській області німецькі власті за час окупації знищили майже 240 тис. осіб.

Незважаючи на деякі особливості нацистського окупаційного режиму в дистрикті “Галичина”, він, як зазначалося, функціонував на загальних принципах, визначених Берліном для “східних територій”. Сприймаючи регіон як один із форпостів для військової, економічної експансії та освоєння життєвого простору, гітлерівці безоглядно насаджували “новий порядок”, ігноруючи політичні й соціальні інтереси місцевого населення. Тотальний контроль над свідомістю та поведінкою людей, економічний визиск, примусові форми праці, насильство у всіх його найвідразливіших проявах — ці та інші риси характеризували повсякденне життя мешканців краю. Водночас громадськість Галичини прагнула використати свої обмежені можливості для розвитку різних форм суспільної самоорганізації. В несприятливих умовах налагоджувалися добровільна діяльність, робота, спрямована на підтримку категорій населення, які були найменш соціально захищеними і найбільше постраждали від війни, функціонування гос-

подарських, культурно-освітніх, дитячих, спортивних установ. "Реальна політика" громадських організацій Галичини дозволила морально й матеріально підтримати українське населення краю в найскладніший період його історії.

¹ Преступные цели — преступные средства. Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941—1944 гг.) — М.: Политиздат, 1968. — С. 50.

² Державний архів Львівської області (далі — ДАЛО). — Ф. Р-35. — Оп. 2. — Спр. 6. — Арк. 1.

³ Корчак-Гординський О. Замість вигадок. Українська проблематика в західних політико-дипломатичних джерелах. Документи, рецензії, спогади. — Івано-Франківськ, 1994. — С. 143.

⁴ ДАЛО. — Ф. Р-35. — Оп. 5. — Спр. 13. — Арк. 10.

⁵ Коваль М.В. Діяльність "Просвіти" на окупованій території України (1941—1944 рр.) // "Просвіта": історія та сучасність. — К.: Веселка, 1998. — С. 94.

⁶ ДАЛО. — Ф. Р-35. — Оп. 12. — Спр. 232. — Арк. 22.

⁷ Яшан В. Під брунатним чоботом: Німецька окупація Станіславщини в Другій світовій війні. 1941—1944. — Торонто, 1989. — С. 59.

⁸ Станіславівське слово. — 1942. — 25 березня.

⁹ Андрухів І., Кам'янський П. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х — 50-х роках ХХ ст. Історико-політологічний аналіз. — Івано-Франківськ: Нова зоря, 2005. — С. 73.

¹⁰ Там само. — С. 96.

¹¹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 31. — Арк. 31.

¹² Там само. — Спр. 66. — Арк. 1.

¹³ Горбів В. В альбом грядущим поколінням // Визвольний шлях. — 1971. — Ч. 2. — С. 1411.

¹⁴ ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 23. — Арк. 67.

¹⁵ Там само. — Спр. 15. — Арк. 9.

¹⁶ Андрухів І., Кам'янський П. Назв. праця. — С. 57.

¹⁷ Відновлення Української держави в 1941 р. Нові документи і матеріали. — К., 2001. — С. 122.

¹⁸ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 57. — Оп. 4. — Спр. 339. — Арк. 8.

¹⁹ Калуський голос. — 1942. — 11 січня.

²⁰ ЦДАГО України. — Ф. 166. — Оп. 2. — Спр. 73. — Арк. 3.

²¹ ЦДАВО України. — Ф. 3959. — Оп. 2. — Спр. 52. — Арк. 5.

²² Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. — Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. — С. 176.

²³ ЦДАВО України. — Ф. 3959. — Оп. 1. — Спр. 19. — Арк. 57.

²⁴ Там само. — Арк. 21.

²⁵ Там само. — Оп. 2. — Спр. 19. — Арк. 12.

²⁶ Паньківський К. Роки німецької окупації. — Нью-Йорк; Торонто: Життя і мислі, 1965. — С. 343.

²⁷ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. — Львів; Київ, 2001. — С. 408.

²⁸ Там само. — С. 398.

²⁹ ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 235. — Арк. 1.

- ³⁰ Державний архів Івано-Франківської області [далі — ДАІФО]. — Ф. П-1. — Оп. 1. — Спр. 313. — Арк. 39.
- ³¹ ДАЛО. — Ф. Р-8. — Оп. 1. — Спр. 1255. — Арк. 1.
- ³² Там само. — Арк. 7.
- ³³ *Андрухів І., Кам'янський П.* Назв. праця. — С. 95.
- ³⁴ ЦДАВО України. — Ф. 3959. — Оп. 1. — Спр. 74. — Арк. 60.
- ³⁵ Там само.
- ³⁶ Станіславівське слово. — 1942. — 9 серпня.
- ³⁷ Там само.
- ³⁸ Станіславівське слово. — 1942. — 3 червня.
- ³⁹ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 70. — Спр. 8. — Арк. 2.
- ⁴⁰ ДАЛО. — Ф. Р-35. — Оп. 12. — Спр. 67. — Арк. 22.
- ⁴¹ Там само.
- ⁴² *Косик В.* Назв. праця. — С. 534.
- ⁴³ ДАІФО. — Ф. Р-98. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 12.
- ⁴⁴ Станіславівське слово. — 1943. — 26 квітня.
- ⁴⁵ Українське слово. — 1942. — 18 квітня.
- ⁴⁶ ДАІФО. — Ф. Р-98. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 18.
- ⁴⁷ *Паньківський К.* Назв. праця. — С. 7.
- ⁴⁸ *Коваль М.В.* Назв. праця. — С. 79.
- ⁴⁹ *Паньківський К.* Назв. праця. — С. 356.
- ⁵⁰ *Кубійович В.* Українці в Генеральній Губернії (1939—1941). Історія Українського Центрального Комітету. — Чикаго: вид-во М. Денисюка, 1975. — С. 200.
- ⁵¹ ДАЛО. — Ф. Р-35. — Оп. 12. — Спр. 265. — Арк. 7.
- ⁵² Там само. — Ф. Р-8. — Оп. 1. — Спр. 1255. — Арк. 2.
- ⁵³ ЦДАВО України. — Ф. 3959. — Оп. 1. — Спр. 19. — Арк. 53.
- ⁵⁴ Там само. — Спр. 176. — Арк. 2.
- ⁵⁵ ДАЛО. — Ф. Р-8. — Оп. 1. — Спр. 1255. — Арк. 2.
- ⁵⁶ Курси для некваліфікованих вчителів // Краківські вісті. — 1943. — 14 серпня.
- ⁵⁷ ДАІФО. — Ф. Р-38. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 3.
- ⁵⁸ Альманах Станіславівської землі. — Нью-Йорк, Торонто, Мюнхен, 1975. — С. 299.
- ⁵⁹ ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 31. — Арк. 88.
- ⁶⁰ Там само. — Спр. 1. — Арк. 17.
- ⁶¹ Там само. — Спр. 23. — Арк. 67.
- ⁶² Там само. — Спр. 17. — Арк. 1.
- ⁶³ Там само. — Спр. 23. — Арк. 67.
- ⁶⁴ *Єржабкова Б.* Освіта і німецька шкільна політика в Райхскомісаріаті Україна // Визвольний шлях. — 1986. — Кн. 12. — С. 1488.
- ⁶⁵ Державний архів Волинської області. — Ф. Р-87. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 16.
- ⁶⁶ *Андрухів І., Кам'янський П.* Назв. праця. — С. 101.
- ⁶⁷ ДАІФО. — Ф. Р-98. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 12.
- ⁶⁸ Там само.
- ⁶⁹ Там само.
- ⁷⁰ *Андрухів І., Кам'янський П.* Назв. праця. — С. 137.